

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

О. Г. ПЛАТОНОВА м. Чернігів

У статті автором розглянуто особливості процесів адаптації дітей з порушеннями зору. Також аналізується специфіка корекційної роботи з слабозорими дітьми, їх зорове сприйняття навколишнього. Автор наголошує на важливості проведення систематичної компенсаторної роботи, яка дає змогу навчити слабозорих дітей всіх способів пізнання об'єктів навколишнього світу.

Ключові слова: розвиток дітей, сліпі діти, діти зі зниженим зором, корекційна робота, зорове сприйняття, компенсаторні можливості.

В статье автором рассмотрено особенности процессов адаптации детей с нарушением зрения. Также анализируется специфика коррекционной работы со слабозрячими детьми, их визуальное восприятие окружающего. Автор акцентирует важность проведения систематической компенсаторной работы, которая даёт возможность научить слабозрячих детей всем способам познания объектов окружающего мира.

Ключевые слова: развитие детей, слепые дети, дети со сниженным зрением, коррекционная работа, визуальное восприятие, компенсаторные возможности.

Вступ. Соціально-економічна ситуація, що склалася на сучасному етапі розвитку України, кризові явища у сфері економіки і фінансів зумовлюють необхідність посилення соціального захисту дітей-інвалідів та дітей з обмеженими функціональними можливостями, визначення пріоритетних напрямів у цій важливій роботі.

Діти з обмеженими функціональними можливостями по-іншому сприймають оточуючий світ, ніж їх здорові однолітки. Протягом усього періоду розвитку дитині притаманне відчуття неповноцінності. Через фізичну незрілість дитини, її невпевненість у собі і несамостійність у неї розвиваються відчуття недосконалості, яке проявляється у всьому її житті. Це відчуття викликає постійну тривогу дитини, прагнення до діяльності, до фізичного та психічного вдосконалення.

Проблема дітей з обмеженими можливостями вивчається досить широким колом науковців. А.Й. Капська досліджувала питання соціальної та психологічної допомоги дітям з обмеженими можливостями, а також роботу з

сім'ями, які виховують дітей-інвалідів. Т. Успенська у своїх роботах розкриває головні проблеми, з якими стикається дитина з функціональними обмеженнями, а також причини інвалідності і методи їх реабілітації.

Вивченням питання дітей з порушенням зору займався Л.С. Виготський, ним розглядалися питання особливостей розвитку дітей з вадами зору. І. Соколянський, В. Вертугіна досліджували особливості навчання, виховання дітей дошкільного віку з вадами зору. Г. Мустафаєв приділяє значну увагу вихованню незрячих дітей в сімейному оточенні. С.О. Пукутнева досліджує питання корекції психічного розвитку сліпих та розробку відповідальних корекційних та виховних методик для дітей з вадами зору. Відомі своїми розробками деяких специфічних правил для дітей з вадами зору тифлопедагоги Н.Н. Зайцева, М. Гарєєва, А.В. Бутенко, Л. Ремезова.

Мета статті здійснити аналіз розвитку дітей з порушеннями зору та охарактеризувати особливості корекційної роботи зі слабозорими дітьми, розвиток компенсаторних їх можливостей.

Результати дослідження.

Згідно з поглядами А. Адлера фізичний дефект тіла формує комплекс неповноцінності, який блокує повноцінне формування особистості [4, с. 6]. Це твердження стосується безпосередньо дітей з порушенням зору.

Можна говорити про те, що дитина, розвиток якої ускладнений дефектом, не просто менше розвинена, ніж її нормальні однолітки, а інакше розвинута: «дефективна дитина являє собою якісно інший, своєрідний тип розвитку» [3, с. 62]. Ще Л.С. Виготський підкреслював, що будь-який дефект відіграє подвійну роль. З одного боку, дефект – це мінус, недолік, з іншого – плюс, тому, що він створює стимули до розвитку і саме в цьому криються величезні сили компенсації: «... дефект не є лише недолік, слабкість, але і плюс, джерело сили і здібностей, в ньому є позитивний смисл!» [3, с. 62].

Перш ніж розглянути шляхи подолання дезадаптації дітей з вадами зору, потрібно вивчити сам феномен втрати зору.

Науковці виділяють сліпих дітей та дітей зі зниженим зором.

Сліпі діти не можуть безпосередньо сприймати візуальні та просторові ознаки об'єктів та явищ оточуючої дійсності, що негативно відбивається на формуванні їх моторно-рухової сфери, дуже ускладнює орієнтування в просторі, серйозно збіднює чуттєвий досвід, перешкоджає розвитку образного мислення. Відмічається також і певне відставання в розумінні слів з конкретним значенням.

Розвиток пізнавальної діяльності незрячих дітей відбувається за законами формування психіки здорових дітей, але недоліки зору змінюють її динаміку і вносять деякі своєрідності.

В дошкільному віці спостерігається розвиток всіх видів сенсорно-перцептивної діяльності, але проходить воно нерівномірно. Вже в молодшому шкільному віці у дітей є чітка і відносно точна диференціація звуків, з відповідною їх словесною характеристикою. Формування слуху як засобу дистанційного контролю за своїми діями і діями інших має компенсаційне значення.

В середньому дошкільному віці дитина тільки констатує дію, в старшому вже намічається словесно-логічне осмислення особистого досвіду, що говорить про становлення аналізуючого слухового сприймання.

В дошкільному віці розпізнавання навіть добре відомих предметів недосконале. Незрячі діти молодшого дошкільного віку правильно впізнають запропоновані предмети в 28% випадках, старшого віку – в 75%. У слабозорих дітей, незважаючи на неповноцінний зір, основним засобом сприйняття світу, як і у здорових дітей, є зір.

Зорове сприйняття – це психічний процес відображений в свідомості людини предметів і явищ навколишнього світу при безпосередньому їх впливі на орган зору.

У дітей зі зниженим зором, зорове сприйняття має всі відомі властивості: предметність, вибірковість, осмислення, узагальнення, константність. Прояв і розвиток зазначених властивостей залежить від рівня психічного розвитку дитини в цілому. У цієї категорії дітей обмежена

вибірковість зорового сприйняття, що обумовлене відносно вузьким колом інтересів, меншим у порівнянні з нормою емоційним впливом зовнішнього світу, страждають повнота і точність відображаючого, що призводить до труднощів в осмисленні і узагальненні. Але ці ускладнення не можуть змінити сутність процесу виникнення зорових образів, і хоча вони не можуть бути рівними (за ступенем повноти, цілісності, широти кола відображаючих предметів і явищ) образам зорового сприйняття здорових дітей, все ж в цілому вони адекватно, правильно відображують об'єкти в сукупності і у відношенні їх властивостей і якостей. На швидкість зорового сприйняття предметів і їх зображення у слабозорих, так само як і на здорових дітей, впливають такі фактори як: розмір, складність об'єкту, рівень освітлення, рівень втоми дитини.

Таким чином, зорове сприйняття об'єктів і їх зображень, сприйняття сюжетних картин у слабозорих дітей відбувається у відповідності із загальними закономірностями, тобто так само як і в здорових дітей [6, с. 245].

На розвиткові вищих форм пізнавальної діяльності (логічного мислення і мови, довільного запам'ятовування, цілеспрямованої уваги та ін.) сліпота відбивається опосередковано, викликаючи якісну своєрідність, в залежності від особливостей зорового сприймання. Спостерігається дисгармонія у взаємодії чуттєвих та інтелектуальних функцій [3, с. 20].

У слабозорих дітей спостерігаються труднощі при сприйманні оточуючих предметів, малюнків, текстів тощо. Внаслідок нечіткого сприймання окремих елементів і неправильності уявлень нерідко формуються помилкові версії відносно зображеного на малюнку. Розгляд слабозорими малюнку по частинах призводить до ускладнень в осмисленні його змісту. Має місце порушення сприймання просторових відношень.

Повільність, фрагментарність, нечіткість, викривлення сприймання відмічається у слабозорих при читанні і письмі. Спостерігається викривлення елементів букв, їх неправильні розширення відносно один одного в словах, рядках, заміни букв, пропуски зображуваних елементів.

Наявність кольорового зору відіграє велику роль у впізнаванні предметів і зображень, дозволяє краще розрізнити деталі об'єктів і сприймати велику кількість інформативних ознак. У значній кількості слабозорих дітей порушене сприймання кольору. Втрачена функція зору компенсується у сліпих дітей за допомогою активної діяльності збережених аналізаторів – слухового, рухового, шкіряного та ін.

Слухові сприймання відіграють компенсаторну роль в діяльності дитини з порушеним зором. Так, сліпа дитина вчиться використовувати звукові ознаки об'єктів оточуючої дійсності. Орієнтування сліпої дитини на звуки стає більш чітким при сприйманні різноманітних звуків, які пов'язані з предметами та їх діями.

Сприймання руху – це відображення зміни положення, яке об'єкти займають в просторі. Основну роль у сприйманні руху відіграють зорові і кінестезичні аналізатори. Сліпа дитина отримує дані про переміщення об'єктів у просторі двома різноманітними шляхами:

- а) безпосередньо сприймаючи акт переміщення;
- б) на основі висновків про рух об'єктів [3, с. 242].

За допомогою звуків діти можуть зробити висновок щодо предметних і просторових якостей навколишнього світу [5, с. 285].

Розвиток уваги у даної категорії дітей дещо уповільнений у часі. Інтенсивність, міцність, об'єм уваги з віком зростає. До кінця дошкільного віку відмічаються зародки в управлінні увагою [6, с. 239].

Важливим в розвитку дітей з вадами зору є вміння застосовувати власні уявлення.

Уявлення – це наочні образи предметів і явищ, що виникли на основі минулого досвіду шляхом їх відтворення в пам'яті, або нові образи, створені в результаті навчання.

Уявлення про форму, розміри, колір предметів, тварин, рослин у дітей з вадами зору часто неточні, неправильні, недостатньо повноцінні.

Неточність і неповноцінність відображення предметів і об'єктів навколишньої дійсності приводить до зниження рівня узагальнення уявлень, виокремлення в образі несуттєвих ознак.

Важливе значення для дитини з вадами зору має орієнтація в просторі, для цього їй потрібні, перш за все, топографічні уявлення, тобто уявлення про місцевість [6, с. 267].

Таким чином, завдяки компенсаторним властивостям організму дитини можна допомогти їй всебічному розвитку.

Компенсаторні пристосування лежать в основі здійснення корекції відхилень, які виникають в розвитку дитини внаслідок порушення зору. Корекція передбачає комплексний вплив на різні сторони розвитку аномальної дитини, оскільки наявність зорового дефекту не означає ізольованого випадіння однієї функції, а створює цілісну картину атипового розвитку, що охоплює різні сфери особистості.

Корекційні зусилля спрямовуються на усунення недоліків та розвиток пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, фізичних, моторно-рухових якостей, мови та особистості дитини в цілому.

Найважливішим у корекційній роботі є забезпечення усвідомленого, активного, зацікавленого та самостійного (що не виключає, звичайно, необхідної педагогічної допомоги) виконання дітьми різноманітних ігрових, навчальних та трудових завдань в умовах спеціальної організації їх предметно-практичної, мисленнєвої та мовленнєвої діяльності з урахуванням типологічних особливостей розвитку різних категорій аномальних дітей, в тому числі сліпих та слабозорих, їх вікових особливостей, індивідуальної специфіки розвитку кожної дитини.

Таким чином, корекція спрямована на вторинні ознаки, на створення таких умов, в яких вони можуть бути виправленими або таких, в яких вони б не виникали (тобто їх профілактику), на формування позитивних якостей особистості, які компенсують в тій чи іншій мірі недостатність, викликану сенсорним порушенням.

Корекції в процесі розвитку сліпої чи слабозорої дитини підлягають:

- пізнавальна сфера (відчуття та сприймання, пам'ять, мислення, мова, уявлення, уява, специфіка розвитку яких опосередкована якістю зорового сприймання);
- якості особистості, а саме стійка сукупність її властивостей та рис;
- фізичний розвиток [3, с. 98].

В аналізі педагогічної практики спеціальних шкіл для дітей з вадами зору, проведеному І.С.Моргулісом, зазначалося, що в навчально-виховному процесі широко застосовуються наочно-практичні методи навчання. Вибір же об'єктів часто недостатньо доцільний. Крім того, автор підкреслює, що вчителі звужують функції наочності, оскільки вона використовується ними лише як засіб формування у сліпих дітей уявлень, при цьому випадає функція розвитку розумової діяльності сліпих дітей. Автор пропонує орієнтуватися на принцип інтелектуалізації, який реалізується шляхом широкого використання слова з метою систематизації і узагальнення сенсорного досвіду, регуляції дій.

В учнів, згідно з теорією В.В. Давидова, А.Н. Леонтьєва, формуються загальні, особливі, одиничні розумові дії, які складаються з таких операцій: аналіз, рефлексія, синтез. Дані операції відпрацьовувались у певній послідовності: предметно-дійовому плані, наочно-образному і словесно-знаковому.

Оволодіння розумовими діями в учнів проходило шляхом вироблення логічного інструментарію мислення: порівняння, абстракції, конкретизації, які у своєму розвитку проходили 3 етапи. На 1-му етапі дитину ставили в такі умови, коли у своїй діяльності, навіть не усвідомлюючи, вона змушена проводити порівняння (абстракцію, конкретизацію). На 2-му етапі у школяра виробився алгоритм порівняння (абстракції, конкретизації). На 3-му – проходило оволодіння алгоритмом [1, с. 136].

Сліпа дитина має всі можливості для високого рівня психофізичного розвитку і повноцінного пізнання навколишньої діяльності. Але навіть незначні залишки зору важливі для орієнтації і пізнавальної діяльності дитини

з глибокими порушеннями зору. Таким чином, зір залишається у них провідним аналізатором. Але їх зорове сприйняття збережене лише частково, тому огляд навколишнього світу у них звужений, уповільнений, неточний, і, як наслідок, - їх зорове сприйняття і враження обмежені [5, с. 17].

Мозок дитини вже в ранньому віці цілком готовий до засвоєння знань про світ, і подальший розвиток його залежить від того, як будуть використані наявні резерви.

Украй важливо це для слабозорих дітей, оскільки сприймання ними навколишньої дійсності має специфічні особливості. Через значне зниження гостроти зору такі діти сприймають об'єкти уповільнено і фрагментарно, а тому виникають труднощі у формуванні цілісного образу. Ось чому постає потреба виробити у дитини такі психологічні якості, які допоможуть не лише заповнити прогалини в її розвитку, а й підготувати до засвоєння шкільної програми. Тифлопедагог дитячого садка на індивідуальних і групових заняттях коригує вторинні відхилення, навчає ефективних прийомів зорового сприймання, спираючись на систему діяльності аналізаторів, активно долучає дітей до аналітико-синтетичної діяльності.

Вивчення пізнавальних процесів у слабозорих дітей показує: порушення зору негативно впливає на сприймання, що зменшує повноту, точність і швидкість відображення навколишньої дійсності. Дефекти зору зумовлюють також те, що дитина правильно сприймає лише деякі другорядні ознаки об'єктів, а тому образи, що формуються, спотворюються і часто не відповідають реальним. Уявлення у таких дітей кількісно незначні, фрагментарні, схематичні, низького рівня узагальненості.

Досліджуючи проблему розвитку спостережливості у слабозорих дошкільнят, їм можна запропонувати розповісти про деякі об'єкти рослинного світу, які вони мали знати за програмою. Виявилось, що в розповідях переважали функціональні ознаки («Помідор – його їдять», «Горох люблять усі»), лише дехто намагався зазначити, де росте згадана рослина, і жоден не сказав про колір, форму, величину. Таким чином у знаннях слабозорих дітей

про рослинний світ відображений їхній спонтанний досвід. Свої описи вони будують на основі власного досвіду, у ході нагромадження якого колір, форма, величина предметів не є тими ознаками, які діти з нормальним зором сприймають як основні.

За умови спеціально організованого систематичного навчання можна помітно збагатити уявлення дітей з вадами зору про рослинний світ, виробити у них уміння всебічно аналізувати об'єкт, що сприймається на основі використання деяких сенсорних еталонів, а це, в свою чергу, сприятиме розвиткові спостережливості.

Основи спостережливості, як відомо, закладаються саме в дошкільному віці при диференційованому сприйманні кольору, форми і величини предметів. Установлено, що діти 3-6 років досить точно розрізняють кольори та їхні відтінки за насиченістю і яскравістю. Проте ці самі діти зовсім не зважають на кольори при сприйманні сюжетної ситуації, наприклад при розгляданні картин. Отже, дошкільники успішно оперують кольором на рівні елементарних розрізень, а вже у складнішій пізнавальній діяльності ця здатність не реалізується. Причина такого явища полягає в тому, що уявлення про колір, форму і величину у слабозорих дітей ще не досить усвідомлені і не оформлені певним словом.

Для дитини з недостатнім запасом уявлень про можливі ознаки і властивості предметів визначення їх – складна справа. Обстежуючи предмет, вона немовби перекладає його ознаки на знайому мову. У розвинутих формах перцептивних дій такою мовою є система вироблених людством сенсорних еталонів. Істотну роль у формуванні еталонних уявлень відіграє засвоєння слів-назв різноманітних властивостей, але слабозорі діти відчують при цьому значні труднощі. В дошкільному віці малі все порівнюють, практично «приміряючи» відоме до невідомого.

Процес розвитку сприймання кольору, форми і величини має кілька етапів. На першому – формується конкретне уявлення про ці ознаки; на другому етапі сенсорні еталони усвідомлюються, вербалізуються,

відокремлюються від певного об'єкта; на третьому – малі вчаться застосовувати набуті знання і вміння у своїй діяльності, у розмовній мові. Наприклад, закріплюючи уявлення про круглу форму після безпосереднього обстеження м'яча та гри з дітьми, можна вивчити примовку «Веселий м'яч»:

Я дзвінкий веселий м'яч,
Круглої я форми.
Побіжу від тебе вскач –
До жени-но, спробуй!

Білий колір дошкільнята засвоять, уточнюючи характерні ознаки снігу. Надворі йшов сніг, діти гралися в сніжки, ліпили бабу. Тут же можна вивчити й вірш І. Сурикова:

Білий сніг, пухнастий
Угорі кружляє І на землю тихо
Падає, лягає.

А коли діти повертаються в групу, кожна одержує білий картонний кружечок і, прикладаючи його до того, що було навколо, віднаходить предмети білого кольору. Наступного дня діти повинні шукати такі кружечки серед різноколірних.

Уявлення про зелений колір дають, розгляд з дітьми ялинки й розучування вірша про неї. У такий самий спосіб ознайомлювати з рештою кольорів (синім, червоним, жовтим, коричневим), передбачених програмою.

Квадратну і трикутну форми предметів малі добре опановують і можуть намалювати лише тоді, коли не лише на зір і на дотик обстежують форму різних предметів та іграшок [7, с. 17].

Крім труднощів розвитку, діти з вадами зору ще стикаються із соціальною стороною цієї проблеми. Видатний психолог Л.С. Виготський стверджував, що сліпота не є зовсім нещастям, вона ним стає як факт соціальний.

Висновки. Таким чином, проведення систематичної компенсаторної роботи дає змогу навчити всіх слабозорих дітей способів пізнання об'єктів

навколишнього світу; допомагає їм переносити набуті знання, вміння і навички в інші життєві ситуації; розвиває пам'ять, мислення, мову, уважність, спостережливість; значно підвищує рівень оволодіння зоровим сприйманням, що дає змогу в ході подальшої навчальної діяльності об'єктивно відобразити навколишній світ [2, с. 20].

Дитина з глибоким порушенням зору починає відчувати велику кількість обмежень з того моменту, коли вперше виходить один на один із соціальним середовищем. У зв'язку з порушенням активності людини, як наслідком сліпоти, у неї виникає дуже багато проблем, подолати які можна лише за наявності спеціальних медичних, педагогічних, психологічних, економічних умов. Але на сьогодні далеко не всі аспекти проблем дітей з вадами зору достатньо розглянуті та вивчені. Ця проблема потребує подальшого наукового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Покутньова С.О. Корекція психічного розвитку сліпих учнів молодших класів / С.О.Покутньова. // *Нові технології навчання. Науково-методичний збірник*. 1996. № 18. С. 134-138.
2. Покутньова С.О. Пізнання – через спостережливість(уточнення уявлень слабозорих дітей про навколишній світ) / С.О.Покутньова. // *Дошкільне виховання*. – 1983. – № 3. С. 20.
3. Синьова Є.П. Тифлопсихологія. / Є.П.Синьова. – Київ: ВОУФЦ. – БФ «Візаві», 2002. 296 с.
4. Соціологічно-психологічна робота з дітьми та молоддю з особливими потребами. – Київ: Держсоцслужба, 2005. 108 с.
5. Специальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Аксёнова Л.И., Архипова Б.А. Под ред. Назаровой Н.М. – 2-е изд. – Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 400 с.
6. Специальная психология: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Лубовский В.И., Розанова Т.В., Солнцева В.И. Под ред.

Лубовского В.И. – 2-е изд., Москва: Издательский центр «Академия», 2005. 464с.

7. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи / В.М.Шахрай – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

О. Н. Platonova “Features of development of children with impairment of vision”.

Children with limited functional capabilities are different in their perception of the world around them than their healthy equals in age. Throughout the period of development, the child has a sense of inferiority. Due to the physical immaturity of the child, his/her uncertainty and self-sufficiency, he/she develops a sense of imperfection, which manifests itself throughout his/her life. This sensation causes constant child anxiety, desire for activity, physical and mental improvement. According to A. Adler’s views, the physical defect of the body forms a complex inferiority that blocks the formation of a personality. This statement concerns children with visual impairment.

Blind children can not directly perceive visual and spatial signs of objects and phenomena of circumambient reality, which negatively affects the formation of their motility and physical sphere, makes it difficult their orientation in space, seriously degrades sensory experience, impedes the development of visual thinking. The development of the cognitive activity of blind children occurs according to the laws of the formation of the psyche of healthy children, but the disadvantages of the vision change its dynamics and make some features.

I children with reduced vision, visual perception has all known properties: objectivity, selectivity, comprehension, generalization, constancy. The manifestation and development of these properties depends on the level of mental development of the child as a whole. This category of children have limited selectivity of visual perception, which is caused by a relatively narrow circle of interests, smaller, in comparison with the norm, emotional influence of the external world, which leads to difficulties in comprehension. But these complications can not change the nature of

the process of appearance of visual images, and although they can not be equal (by degree of completeness, integrity, objects and phenomena) to the forms of visual perception of healthy children, finally they correctly represent objects in aggregate and in relation to their properties and qualities. The speed of visual perception of objects and their image in the visually impaired, as well as on healthy children, are influenced by factors such as: size, complexity of the object, level of illumination, level of child's fatigue. Auditory senses play a compensatory role in the activity of a child with visual disturbance. So, a blind child learns to use the sound signs of objects of the surrounding reality.

Thus, carrying out of systematic compensatory work gives the opportunity to teach all children with impaired vision ways of knowing the objects of the world around; it helps them transfer the acquired knowledge, skills and abilities to other life situations; it develops memory, thinking, language, attentiveness, observation; greatly enhances the level of mastery of visual sense, which makes it possible in the course of further educational activities to reflect objectively the world around.